

*Belső anyaország**Sütő Andrásról a harmadik napon*

sír közvetlen közelében álltam, amikor egy kéz megérintette a vállamat. Épp ekkor kezdtek el Sütő András koporsóját aláereszteni a mélybe. Az érintésre hátra se fordultam, mint aki nem érez, nem lát semmit a világból csak a megfeszített kötelek kínlódását és a sírgödör abszurd tökéletességét. Aztán egy újabb érintés, de most már a könyököm táján. Erre megfordultam és egy kőből kifaragott, tisztelettudó férfiarc nézett velem szembe: *Ne tekintse tolakodásnak – mondta lehalkított hangon –, én vagyok az a névtelen kiskatona, aki 1990. március 19-én este, a Bolyai-téren, a ponyvás teherautó platóján, odabajoltam András bátyám csuromvéres arca és csuromvéres teste fölé, hogy megvéddhessem őt, akinek akkor már halott volt a bal szeme, négy bordája eltörött, s homlokcsontja is erősen vérzett a rúgásoktól. Szolgálatos román katonaruba volt rajtam, és románul üvöltöztem a fölbőszített, félrevezetett őrzőngőkre: hagyjátok abba, nem látjátok, mi történik itt? Véreztem én is, de a leitatott románokra nem hatott semmi. Ekkor kezdték bevetni az új fegyvert: a kénsavba mártogatott rongylabdákat, amelyeket szemvakításra használtak. Az volt a szerencsénk, hogy a labdák csak engem értek el, és csak a katonaruhámat égették össze.*

Főhajtással és erős kézszorítással köszöntem meg neki ezt a temetői, titkos beszámolót, amelyről Sütő is ír a *Szemet szóért* című kötetében, de megmentőjének a nevét soha, sehol nem írta le, a kezdőbetűit sem, nehogy a szerencsétlent boszszúból eltegyék láb alól.

Sokan ma már nem tudják, hogy ilyen rémtörténetbe illő részletei is voltak Sütő András életének. A halál matematikai föladványát egy hajszál híján majdnem sikerült megoldaniuk a gyűlölködés lángelméinek.

A tizenhat év előtti kiskatona arca különös gyászbeszéd volt ott a lassan megteleő sírgödör mellett. Zuhogott a föld a koporsóra, és az emlékező meg-megrebbenő szemében akaratlanul is ott láttam a történelmi vérengzések sorát: Horiáét, Clocáét, később Avram Iancuét, aztán a szárazajtaiak fejszével való lefejezését, a fixesek és a Maniu-gárdisták második világháború utáni kegyetlenkedéseit.

De ha már a történelmet emlegetem, nem hallgathatom el, hogy amikor ez történt ott, Marosvásárhelyen, mi, magyarországiak 1990. március 19-én, már a második napja a román értelmiségi elit tízvalahány tagjával tanácskoztunk hivatalosan, azokat az esélyeket kutatva, vajon hogyan tudnánk a két ország végzetesen elromlott viszonyát, a német–francia minta alapján elviselhetővé tenni. A magyar kormány Béla király úti vendégházában folyt a tanácskozás, ahol Smaranda Enache, Gabriel Andreescu, Gabriel Liiceanu mellett ott volt Mircea Dinescu költő is, aki az úgynevezett román forradalom egyik főalakja volt, rendíthetetlen

ellenzéki író, a Ceaușescu-házaspár legkonokabb ellenfele, és aki a román írók közül egyedül jött el Bukarestből Sütő Andrást elbúcsúztatni. Búcsúztatójának egyetlen mondatba összesűrítendő lényege az volt, hogy a jelenlegi Romániának nincs Sütő Andráséhoz méltó nagy írója, éppen ezért nemcsak egy nagy magyar írótól búcsúzunk, de Románia nagy írójától is.

A mondat szokatlan, robbanékony, közép-európai mondat. Rejtélyei vannak, és sérülékeny igazságai. Tele van elismeréssel, nagyrabecsüléssel, de csonthéj van körülötte, mint a dióbél körül. Tudniillik, ha ez a Sütőre vonatkozó kijelentés – a szó köznapi értelmében igaz lehetne, akkor Sütő András előtt már Tamási Áron is nagy írója lehetett volna Romániának. Természetesen nem úgy, mint E. M. Cioran vagy Ionesco, hogy anyanyelvet cserél, hanem Trianon fájdalmas következményeként Romániában marad magyar íróként, s jól fél évszázaddal Gabriel García Marquez előtt megteremti a népi szürrealizmus vagy a tündéri realizmus műfaját, s netán Nobel-díjjal jutalmazza munkásságát.

De ilyen föltevés az Isten emlékiratába kerülhetne csak bele, hiszen amikor az Ábel-regények nagy írója meghal, holtteste bejárja fél Romániát, mire megérkezik szülőfalujába: Farkaslakára. Ki tudja róla a kortárs román írók közül, hogy nagy magyar író, sőt Románia nagy írója is? Senki! A CFR, a román vasút emberei megnézték, hova utazik a halott: Lupenibe, így el is vitték Lupénybe. Odaérkezett, de nem kellett senkinek. Végre valakinek eszébe jutott, hogy a Trianoni döntés után egy másik Lupeni és felkerült a térképre. Lupeni, azaz Farkaslaka. Meg kellene kérdezni tőlük: nincs-e véletlenül egy Tamási Áron nevezetű halottjuk.

És volt!

Idézzünk föl egy másik temetést is: Kós Károlyét, a szent öregét, aki írója, építész, politikus, jókedve és haragos aszkétája volt az erdélyi magyaroknak.

Kós Károly 1977-ben halt meg, s hagyott itt mindnyájunkat. Trianoni földre zuhanásunk és idegösszeroppanásunk után ő volt az első kiáltó szó, aki talpraállásra szólította föl az erdélyi magyarokat, a transzsilvanizmus forrásvizével itatva meg őket.

Történelmi reménye erőt adó látomás volt. Látomás volt a temetése is. Utolsó útjára nemcsak értelmiségiek, városlakók, tanárok, művészek kísérték el, hanem Kalotaszeg népe is. Ők vitték vállukon a koporsóját, népviseletben, kék és sötét gyászukban. Talán nem is temetés volt a temetése, hanem néma tüntetés, konok menet, amely messziről jött, és messzire ment. Észak-Erdély Romániához való visszacsatolásától, az 1947-es párizsi békétől 1977-ig senki nem látott efféle *magyar sereglést* Erdélyben. A securitate is fölszisszent. Bizonyos volt abban, hogy nacionalista, sőt revizionista összeesküvés parazsa izzik a fölvonulóknak. Elkezdték keresni az ismeretlen szervezőket. De még egy gyanús mondatra vagy eseményre se bukkantak rá. Ekkor idézték be Kós Károly lányát, Közép-Európa és a Balkán legveszedelmesebb titkosszolgálatának a kolozsvári irodájába.

– *Önnek tudnia kell, ki volt a temetés megszervezője* – kezdte a magas rangú securitátés tiszt.

– *A szervezője?* – képedt el a gyászoló családtag. – *Maga a halott volt. Igen, maga a halott!*

* * *

Három temetés: három kisiklás. Három szabálytalan melléktörténet, amely az életet és a halált is megfosztja sérthetetlen fennkölségétől, tragikumától, és mindennél többet elárul egy országról, egy nép lelki hanyagságáról, történelméről.

A temetés óta gyakran gondolok a karomat megérintő kiskatonára, aki, ha akkor, 1990. március tizenkilencedikének estéjén véletlenül nincs ott a téren, nincs fönny az autón, és nem tudja testével megvédeni Sütő Andrást, mi már tizenhat évvel ezelőtt elbúcsúzhattunk volna tőle. Tőle és könyveitől, amelyeket azóta írt. Tizenhat éve? Még rágondolni is szörnyűség.

A temetésről hazajövet újra átlapoztam a könyveit. Mindegyikben rengeteg aláhúzás, fölkiáltójel, nyelvi fordulat, vakmerőség, egy-egy felejthetetlen válasz a dombtetők magasságában. A *Szuzai menyegző* című kis alakú kötetében rábukkanok egy évekkel ezelőtti cédulára, egy jegyzetre. A dráma újraolvasásakor ezt írtam föl magamnak: „Kiverni egy író szemét épp olyan világbotrány, mint a Világkereskedelem Központjának a két felhőkarcolóját repülőgépekkel lekasabolni.”

* * *

Mikor is ismertem meg személyesen Sütő Andrást? Több mint ötvenkét éve. Szinte a naptári napot is meg tudom mondani: 1954. augusztus 28-a vagy 29-e. Az előzményekről annyit mondhatok csak, hogy a Nagy Imre 1953-as kormányprogramját megjósoló verseimért „híres fiatal költő” lettem Magyarországon. Könyvem se volt még, de József Attila-díjat már kaptam, sőt egy íróküldöttséggel Romániába is elutaztattak. Ami akkor tájt nagy ügynek számított, hiszen az 1947-es párizsi békeszerződés után, amikor Észak-Erdélyt újra a románoknak ítélték, semmilyen kulturális kapcsolat nem volt köztünk, s velünk kísérleteztek. De utólag visszatekintve lefegyverző okossággal oldották meg a kérdést. Nem Németh Lászlót, nem Veres Pétert, nem Illyés Gyulát, nem Tamási Áront hívták meg, hanem Bölöni Györgyöt, aki Szilágyosmlyón született, és a nagy Ady barátja volt, a felesége Itóka pedig egy román ortodox pópa lánya, sőt sikerei csúcsán Anatole France mozgékonny titkárnöje is, aki a Párizsba érkező román írókat ott-honi jó szavakkal fogadta mindig.

A második meghívott Móricz Virág volt, a híres író lánya, aki édesapja szellemárnyékát vezeti majd végig Románián. S a harmadik jómagam voltam, akiről irodalmi pletykák alapján azt lehetett csak tudni, hogy akaratos és lobbanékony kezdő, aki fejjel ment neki a Rákosi-rendszernek.

Ennél a gondos és megfontolt kiválasztásnál csak a romániai fogadtatásunk volt pazarabb. Néhány nap Bukarestben, képtárak, falumúzeum, opera, találkozás jeles írókkal, köztük a fővárosban élő magyarokkal is, aztán Mamaia, a királyi üdülő, a tenger, Constanța, utazás Dobrudzsába, kalauzunk Zaharia Stancu, a híres regényíró és a Román Írószövetség akkori elnöke, aki mindent megtett volna a ked-

vünkért, még azt is, hogy a tengerhez vezető külön utat teleszórja diólevéllel lábunk előtt.

Bevallom, hogy ekkor én még semmit se tudtam Romániáról, s amit Erdélyről, Észak-Erdély visszatéréséről tudtunk a háború előtt, az kimosódott belőlem. Saját rettenetes gondjaink miatt, még az újabb békekötés irgalmatlan fejszecsapásaira sem figyeltünk oda. De ki is világosított volna föl bármiről egy tizenhárom-tizennégy éves gyereket aknák robbanása és sztalin-gyertyák kísértetfénye mellett. A szüleim? Trianonról csak annyit tudtak, hogy Trianon az az igazságtalanságok igazságtalansága volt. Gonosz műtét, amely előbb-utóbb vérmérgezőssel fejeződik be. Apám gyakran megnézte a földrajzkönyvemben Nagy-Magyarország tökéletes formáját, aztán a megcsonkított országét, és szó nélkül kiment az istállóba cigarettázni. De volt még egy haláleset is, amivel tizenöt évesen nem tudtam kezdeni semmit. 1945-ben, három és fél hónap után hazamehettünk a menekülésből. A falu és a határ tele van eltemetetlen magyar, német és szovjet katonával. Tele van elhullott állattal. Őket kell legelőbb eltemetni. Na és az aknák! Taposó aknák, botló aknák. Előfordul, hogy egyik nap három ember alatt robban föl az akna, de megesik az is, hogy nyolc embert szaggat szét kaszálás közben.

Egyik nap megjelenik a falunkban egy 25–26 éves jó kiállítású férfi, erdélyi származású katonaszökevény, aki Ausztriában lépett le századától, s ballag hazafelé, Gyergyóalfaluba. De épp azon a napon érzékelik, amikor nyolc halottját temeti rémülten a falu. Eldönti, hogy néhány napig Zámolyon marad, segít megtisztítani a határt az aknáktól, hiszen el kell vetni a krumplit, a kukoricát, a tavaszi búzát, mert ha nem sikerül, oda az élet.

Két-három parasztleánnyal összefogva lenyűgöző munkát végez. Húszasával robbantják föl a föld alól előcsalogatott halálos szerkezeteket. Csupa lázas hadszíntér a határ. De a negyedik napon egy rossz mozdulat, és őt öli meg az akna. Ma is látom, ahogy ott fekszik a Moór Józsiék egylovas kocsján hátul a szalmában, s a kocsi körül egyre nő a tömeg. Lám, lám, haza akart menni szegény Erdélybe, és most viszik a községháza elé, hogy mindenki halottja lehessen.

Ez a történet eszembe jutott a tengerparton is, de gyorsan elsöpörték a hullámok, a napfelkelték, a vízben sikító nő, akik segítettek ismerkedni Romániával.

Ha rajtam múlik, én hónapokig is ott maradtam volna a királyi üdülőben, de Bölöni Györgyöt és Móricz Virágot se érdekelte annyira a nyár, a tenger, mert ők már jártak hasonló helyeken. Bölönit, a legnagyobb csodálkozásomra, elragadta a honvágy: mindenáron meg akarta látogatni szülővárosát. Csatlakozott hozzá Móricz Virág is: azt hajtogatta, hogy édesapja alig tizenhárom esztendeje járta be Kalotaszeget, a Székelyföldet, és annyi csuda dolgot mesélt róluk, amennyit semmilyen írói képzelet se tud magától kitalálni. A szemével szeretné látni ő is, amit az apja látott.

Szilágysomlyó mellett, természetesen, szóba került Nagyvárad, a Körös-parti Párizs, Ady és Léda, Csinszka és Csucsá, szóba került Kolozsvár: Erdély fővárosa, Mátyás szülőháza, a világhírű Fadrusz-szobor, a Kolozsvári testvérek sárkányölő

Szent Györgyöt ábrázoló remekműve, amelynek az eredeti példánya Prágában áll, a Hradzsínban, a prágai várban.

Amikor Bölöni tapintatosan előhozakodott ezzel a tervével Zaharia Stancunak, megváltozott a táj hangulata. Elkezdte hordozni a szél a homokot, elfelhősödött az ég, és mintha Ovidius elégiákat motyogott volna magában egy homokdomb mögött.

– *Nem érzik jól magukat?* – kérdezte a román írók elnöke Móricz Virágtól és Bölöni Györgytől. Szerencsére én a kiskutya voltam, engem nem kérdezett.

– *De nagyon jól érezzük magunkat* – mondta igaz hitével Bölöni –, *csak évtizedek óta nem jártam odabaza a szülőföldemen.*

Két napig csendes szájzárlat, mosolyszünet és aggodalom vett körül minket, de harmadnapra újra megfényesedett a világ. Zaharia Stancu azzal a jó hírrel ült le közénk ebéd közben, hogy *minden szálkát* sikerült kihúzni az elefánt ormányából, és most már rendben lesz minden. Képzelnék el, hogy Petru Groza és Gheorghe Gheorghiu-Dej is foglalkozott az ügyünkkel, s mind a ketten azt üzenik: ha a magyarországi vendégeink Erdélybe készülődnek, menjenek csak nyugodtan, de ha már mennek, ne kerüljék el Bukarestet, ünnepeljük meg együtt nemzetük legnagyobb ünnepét, augusztus 23-át. Jó szívvel látnánk őket a díszemlévényünkön.

Én nem tudtam miért éppen ez a legnagyobb ünnepük, de az volt a gyanúm, hogy Bölönit sem foglalkoztatta a kérdés, mint ahogy Móricz Virágot sem. Mindhárman akkor lepödtünk meg igazán, amikor a Parlament lépcsőjének a csúcsán kézzel fogadott minket a miniszterelnök és a Kommunista Párt főtitkára. Nagy taps a téren, fotósok csapata guggol, ugrál és röpköd körülöttünk. Sose volt ilyen föllépésem a világ előtt, és ezután se lesz.

Kezdtém tájékozódni a világban.

Regényrészleteket kell kihagynom, hogy minél előbb Kolozsvárra érkezhessünk, ahol legalább hatvan magyar íróval, szerkesztővel találkoztunk. Teljesen zöldfülű voltam, senkit se ismertem személyesen. Kós Károly, Nagy István, Horváth István, Asztalos István, Szemlér Ferenc, Szabédi László neve visszhangzott bennem valahonnan, talán a szárszói konferencia sziklája felől vagy a Püski Kiadó tájékoztató füzetéből, de ez a visszhang nem sokat ért. Inkább a tudatom kezdett élenkülönni, hogy az otthoniakon kívül még ennyi magyar író itt is.

Nagy István vezényelte le a találkozót. Ő beszéltette meg Bölönit, elsősorban persze Adyról, Lédáról, Ady kalotaszegi kirándulásáról s Móricz Virágot is az édesapjáról. Udvariasságból engem is fölkért, de amikor arról kezdtem beszélni, hogy a szüleimet évről évre kifosztják a beszolgáltató különítmények, a padlásle-sőprők, s kenyérrelalót én küldök nekik haza az ösztöndíjamból, szinte idegesen rám reccsent:

– *Fiatalember, ez politika! Erre mi nem vagyunk kíváncsiak! Mondja el odabaza Nagy Imrénék, ő majd tőri rajta a fejét!*

Egy őrmester brutalitásával fojtotta belém a szót. A teremben ülők nagy része érezhetően megrökönyödött, de senki se állt ki mellettem, hogy őt például érdeklí a magyarországi helyzet és hangulat, jó lenne, ha a fiatalember folytatná.

Ez volt első nyílt színi föllépésem Kolozsváron. Azaz: a leégésem.

A résztvevők közt volt néhány fiatal író és költő, akik részvétüket szeretnék volna kifejezni bemutatkozással és kézfogással. Az egyik, rakoncátlan hajú fiú oda lépett hozzám és huncutul a szemembe nézett és csak ennyit mondott:

– *Azért nem esszük olyan forrón az egeret mi sem. Sajnálom, hogy abbahagytad.*

Az élénk mozgású fiút úgy hívták, hogy Sütő András.

* * *

Most, hogy a halála után fölidézem a találkozásainkat, arra eszmélek rá, hogy minden alkalommal akadt egy olyan mondata, amelyet csak ő mondhatott egyedül, senki más. Fogalmazni odahaza a falumban, azután a Pápai Református Kolégiumban valamennyire én is megtanultam, de sose volt olyan szép taraja és furcsasága az én mondataimnak, mint az övéinek. Gondosan és kimérten beszélt mindig, mint ahogy a karót hegyezik, de ilyenkor mindig elröppent az ember mellett egy-egy kunkori forgács. Emlékszem egyszer Illyéséknél voltunk, s főként András beszélt, és én nagyon elcsodálkoztam a románok egyik legújabb *leleményén*: időnként az írókkal is bevitetik a rendőrségre vagy hova az írógépeiket, hogy mintát vegyenek róluk, nem az ő írógépükön gépelik-e a politikailag káros, izgató szövegeket? *Hát itt tartanak?* – kérdeztem fölháborodva. *Itt! Még ittebben!* – válaszolta keserű mosollyal. *Neked már igazán tudnod kéne, hogy Romániában a csodálkozás maga is a kibágás egyik formája: kristálytisztá kételkedés.*

* * *

Az 1954-es találkozásunk után sokáig nem hallottam Sütőről semmit. De 1956 október 25-én megjelent az Írószövetség izzó, kavargó székházában két ismerős, odaáti ember: Hajdu Győző és Szemlér Ferenc. Hogyan kerülhettek oda, máig se tudom. De amikor Hajdu Győző – egyetlen futó találkozásunk után – váratlanul kiszakított egy társaságból, és arra kért, segítsek neki rábeszélni néhány idősebb és tekintélyesebb író, hogy az erdélyi magyarok sorsát még véletlenül se keverjék össze a magyarországiakéval, elkezdtem gyanakodni. Én nem tudtam, hogy valaki össze akarná-e keverni, de ha beszélni akarna róla, miért ne beszélhetne, mivelhogy a magyar forradalom nemcsak a hazai magyaroké, hanem a lengyeleké is, a cseh-szlovákoké, egész Közép-Európáé, és ezen a nyomon lépkedve tovább, a Romániában élő magyaroké is. Elhűlve néztem rá: *A többpártrendszer már szóba került köztünk, a ruszkkik baza szintén, miért ne kerülhetne szóba ez is. Egyébként Tamási Áron is itt szokott lenni az Írószövetségben, beszélj övele.* Nem tudom, beszéltek-e, vagy sem, csak annyit tudok, hogy két-három nap után épp oly nesztelenül elillantak, mint ahogy megjelentek.

Fanyalgó, dühös kifakadásokból tudom, hogy Sütő hosszú időn át közeli barátja volt Hajdunak. Mondhatnám úgy is, hogy csuklójához bilincselte barátja. Érvényesülési lehetősége és kolonca együtt. Volt olyan időszak, amikor többen is kárhoztatták ezért a *fajtotagó* barátságáért. Mindnyájan tudjuk, hogy a diktatúrákban vannak olyan személyes kapcsolatok, amelyek rendhagyó módon siklanak ki meg-

szokott pályájukról, és csak a diktatúrák összeroppanása után lehet őket kiirtani a testből és a lélekből is.

Tapasztalatom szerint jó példája volt ennek Sütőék 1973-as amerikai utazása. Püski Sándorék vendégeként arra kértük Kósa Ferivel együtt őket, hogy utánunk erdélyi magyar írókat hívjanak meg bemutatkozási és fölolvásó körútra. Püskiek örömmel fogadták el ajánlatunkat. Az első meghívott Sütő András legyen Kányádi Sándorral és Farkas Árpáddal.

De hamarosan kiderült, hogy ezt a három embert – három író! – nem lehet csak úgy szabadon vágózó emberként kiengedni Romániából, mert ki tudja, mi lehet velük. Az *élükre* ki kell nevezni Hajdu Győzöt és feleségét, Ádám Erzsébetet, nehogy elveszítsék magukat a sok magyar száműzött között.

A hosszú, hosszú bezártság után az utazások Sütőnek a szabadság fölszabadító testedzései voltak, és természetesen a szelleméi ugyanígy. Sütő természeti lénynek született, de a társadalom villamos erővel behálózott drótkerítések mögé zárta. Amellyel szemben nemigen lehetett legénykedni. Korán elraktároztam magamban azt az eléggé meghökentető gondolatot, hogy sok világot járó, magyar író közül Sütő volt a legfogékonyabb tehetség, aki a hetedik érzékével érezte meg azt, hogy a Nagy Utak, a Nagy Idők, a Nagy, meztelen Óceánok a legközelebbi testvérei a mítoszoknak. Minden ott van zajlásukban, a morajuk mögött, a tombolásukban.

De azért álljunk meg itt egy pillanatig. Sütő nagy írói forradalma mégsem ezekhez a nagyhatású mítoszokhoz kapcsolódik elsősorban, hanem szülőföldjéhez, a Mezőséghez, szülőfalujához, Pusztakamaráshoz, a Holt-tengeri vidékhez. Az *Anyám könnyű álmot ígér* című könyve két mondatban kifejezhető: Itt állok ismét előttetek újjászületésre készen, a bűneim, a botlásaim nem illenek hozzám, engedjétek elvülni őket, mert én az vagyok, amilyen ez a könyv. Addig élünk, amíg módunkban áll visszafelé tekinteni.

Az *Anyám könnyű álmot ígér* című remekművet, másokkal együtt, magam is Ilyés Gyula *Puszták népéhez* és Tamási Áron *Szülőföldemjéhez* hasonlítottam eddig. Első villanásra valószínű, hogy igaz is ez a hasonlóság. Mindhárom könyv magas szintű elbeszélés, de mire végigolvassuk őket, a költészet világa vesz körül minket. Elbeszélő költemények? Nem, nem! Mindhárom súlyos, izgalmas beszámoló. Tele vannak valóságos élettel, humorral, befejezett történetekkel és közben olyan sajogtató igazságokkal, amelyekért külön-külön parasztlázadásokat kellett volna kirobbantanunk.

De többszöri olvasás után bukkantam rá egy különleges titokra. A hasonlóság csak akkor ilyen egyértelmű, ha emlékezetünk alapján hasonlítjuk egymáshoz őket, vagy ha irodalmári buzgóságból egymás után jegyzeteljük ki mind a hármat. De ha mindegyik könyvet a maga helyén, a három író életművébe illesztve olvassuk végig, meglepődünk a különbségeken. Ilyés a könyvében egy nemzet alatti réteget emelt be a nemzetbe, Tamási Áron mintha Bartók és Kodály életművének a hátterét és mélyvilágát formálta volna meg, s tette volna örökre láthatóvá. Valójában Tamási Áron nem falukutató író volt a magyarországi népi írók nyomán, hanem magyarságkutató. Magyarságábrázoló. Sütő pedig önmaga eredetiségének

az elemeit tárta föl s mozgósította dacos és fájdalmas leleménnyel. Könyvében azt írta meg, ami értékesebb volt nála, értékesebb egyéni és közösségi életénél. Más szóval: ha már múlt is volt az az élet, akkor is távlatot kínált.

De hogy egyszerűbb és egészen világos lehessenek mondandómban, egy nagyon egyszerű módszert ajánlok. Aki megteheti, olvassa el előbb a Sütő-drámákat: *Egy lócsiszár virágvasárnapját*, *Csillag a máglyánt*, *Káin és Ábelt*, *A szuzai menyezőt* és a többieket, s utána rögtön az *Anyám könnyű álmot ígér* című könyvét, különös élményben lehet része.

A drámák légköre, párbeszédes helyzetei, fordulatai ott vannak már az *Anyámos* könyvben. Szavak, jelmondatok, a birsalmával együtt megérett igazságok már mind fősorakoznak a pusztakamarási ég alatt.

Mire lehet ebből következtetni? Arra, hogy a drámák megírásához szüksége volt Sütőnek egy nagy tisztítótüzre! Szüksége volt gyerekkorára, eredetének minden por-szemére, bujdosó humorára, indulataira, nehogy a készülődő drámák légkörét megfer-tőzze valamiféle politikai vírus, stratégia, valamiféle ravasz vakremény. És csakis az a magaslati hang hullámoztassa a sorsot a végkifejlet felé, amely klasszikus balladánkban erőteljesen megjelent, s amelyről épp Sütő egyik példaképe, Kemény Zsigmond ír le egy felejthetetlen mondatot: *Ez az a hang, amiért odaadnám minden regényemet.*

* * *

A korszakváltó *otthoni könyv* után mindnyájan azt vártuk, hogy új Sütő-regények születnek. Olyasféle regények, amelyek Camus, Kundera, Semprun regényeinek lesznek magasztos vetélytársai. Erre biztattak a vallomásos esszék, a meglepő útleírások, a kisebbségben élő ember szóváltása Michelangelóval, otthonos sistergése, forgása az Angyalvárban, a Sixtus-kápolnában.

Mondjam azt, hogy a hetvenes évek óta büszke voltam rá, mint Nagy Lászlóra, Juhászra, Pilinszkyre, Nemes Nagy Ágnesre, Mészölyre? Igen, mondhatom! Büszke voltam, mert minden szemvillanásával és csakazértisével művelten volt magyar, tisztességes, falusi parasztok fia, akárcsak én, s ha mind a négy égtáj felől egyszerre próbálták is korlátozni, hamarosan fölfedezett egy ötödiket, s az ötödik szalmaszálát, hogy abba kapaszkodjék bele. Eközben olyan nyelvet talált ki önmagának és nekünk, hogy nagy népek fiai is fejet hajtva állhatták volna körül. Ha Kosztolányi kortársa lett volna izgatott, lázas levelek őriznék barátságukat.

Bármennyire szerettem volna is, hogy Semprun, García Marquez, Kundera tár-sa legyen, ez a szemérmesen táplált remény rögtön összeomlott bennem, amikor elolvastam az *Egy lócsiszár virágvasárnapja* című drámáját. Kolhaas Mihályt nem azért támasztotta föl Sütő, hogy a magyar irodalom egri várából kitörhessen, hanem, hogy megvédhesse azt. Van egy lélegzetelállító pillanata a drámának, amikor Vencel báró, a környék egyik ura, le akarja kenyerezni Kolhaast.

Vencel: *Két ló helyett tizenkettőt adok.*

Kolhaas: *Alkut kínálsz? Egyezkedés közben veszett el mindenem. A törvények tisztelete közben. A felsőbbség dicsérete közben. Most magam veszem kézbe a törvényt, amelynek vigyáznia kellett volna rám.*

Ezzel a hanggal, ezzel a csalódással nem Kundera kenyeres pajtása lehet valaki Európában, az európai irodalomban, hanem vértanújelölt. A saját kötelékeibe belecavarodott ember. Magyarországon is, hát még Romániában, kisebbségi magyar íróként, ahova a dráma jelzőtáblái mutatnak.

A Lócsiszar végzetes drámája után nagyon gyorsan jön egy újabb dráma: a *Csillag a máglyán*. És nem színpadi ötletként jön, hanem sorsként. Mint egy rosszat sejtő matematikai levezetésben a végeredmény. Évekig zakatolt bennem a rögeszme, hogy Közép-Európa minden országában elő kellett volna adatni a két drámát, hogy a nézők ismerjenek végül rá saját korukra, amelyben az írott szónak már nincs saját értelme, csak értelmezése van. És mivel ez az értelmezés százféle lehet, a hatalom még érthetlenebbül gyakorolja a hatalmat; az erkölcs úgy működik, mint egy szecskavágó, az élet és a halál korrupciója össze-teveszthető egymással; a történelmi tettekről kiderül, hogy semmi mástól nem iszonyodnak úgy és annyira, mint az eszméktől. Közép-Európa és Balkán a színhely, sikítana az ember, hogy hol van Európa? De rövid idő alatt ennek is vége, mert vérezni kezd a torok.

* * *

Sütő András nem történelmi eszméknek akart megfelelni, amikor Kolhaas útját választotta és Szervét Mihályét, hanem csak a szülőfaluja erkölcsének. Annak, amit az apjától tanult, az édesanyjától, a nagyapjától és rokonaitól. Azzal, hogy ez a hagyományos, kikristályosodott eszme nagy hegyek szikláiról is visszaverődött hozzá, a tanulás számára még biztatóbb lehetett.

Nagyon sokszor gondolkodtam azon, hogy mi játszódhatott le Sütő fejében 1990. március 19-ének az estéjén, amikor az őrjöngő román tömeg elől felmenekültek az RMDSZ székház padlására. Mindenén átgázolva követik őket? Vagy rájuk gyűjtják majd az épületet, s ott égnek el a tűzben, mint Szervét Mihály? A lángokban nem bízott, persze az őrjöngő fejszés emberekben sem, mégis valami olyan gondolat villanhatott át rajta, hogy az esztelen tűz nem tévedhet, de az esztelen ember még tévedhet is. És igaza lett! S az igazság keresésben így csak az egyik szemét vesztítette el, nem az életét.

Hogyan is összegzi ő ezt a naplójában? *Ez a mi égre vetülő szemünk alvadt vérbe fulladt. Nemcsak metaforikusan, hanem szó szerint is értve.*

Talán észre sem veszi, hogy mindnyájunk nevében mondja, ami vele történt.

* * *

Nem vagyok irodalomtörténész, hogy különféle korszakokra osszam föl Sütő András életpályáját. Egyről ugyan már beszéltem, és most egy másikat is szeretnék megemlíteni.

Ez az időszak 1990 márciusától a legutolsó időkgig tartott. Szomorúan írom le, hogy legkevesebben ezt a korszakát ismerik idehaza Magyarországon és Erdélyben is.

Azt hiszem, ez a fogyatékoságunk is a magyar betegségek közé sorolható. Megismertünk egy erdélyi író, aki minden szavával, hajszával, torokköszörülésé-

vel az erdélyi magyarokat képviseli, s ez nekünk elég. Olvasnunk se fontos, mert a meteorok is tudják, hogy minden szava igaz.

A szeme elvesztése után Sütő alig ír szépirodalmi műveket. Nem azért, mert nem tartaná fontosnak, hanem azért, mert sorrendileg a magyarság megmaradását tartja a legfontosabbnak: *Mert, ami a szemünk előtt zajlik, növekszik: az erdélyi magyarság folyamatos kivándorlása nem csupán érzelmi, hanem matematikai kérdés is. Amiből mindig csak elvesznek, de hozzá nem adnak, kifogy az egyszer, megszűnik törvényszerűleg... Fenyegető rémiünk nem az asszimiláció, hanem a romániai magyarság teljes megsemmisülése... Aki fut, nem azért fut, hogy visszatérjen... A kivándorlás nem látványos folyamat, olyan, mint a belső vérzés.*

Ki ismeri Sütőnek ezeket a mondatait? Vagy azt a legkeserűbbet, hogy *az autonómia belső anyaország?* Aki idáig jut el keserűségében, már Magyarországról is lemondott.

A temetése után tizenöt erdélyi és tizenöt magyarországi értelmiségitől kérdeztem meg, hogy ismeri-e a *Szemet szóért* című kötetét, a *Heródes napjait* és az *Erdélyi változatlanságokat*?

Egyikük sem ismerte.

A három kötet együttesen több mint 1500 oldal. Ebből a három könyvből kettő Magyarországon jelent meg, Debrecenben, egy odaát Csíkszeredában. De, úgy tetszik, mindkét országban nagy téli és nyári hófúvások akadályozták meg, hogy a forradalmian vakmerő Sütő-könyvek eljussanak az olvasókhoz.

Hogy ezekből az utolsó tanulmányokból, naplókából, emlékiratokból méregerős ízelítőt adhassak egy ismerős Ady-verset hívok segítségül. Mindnyájan ismerjük azokat a kellemesen andalító sorokat, hogy:

*Dunának, Oltnak egy a hangja
Morajos, halk, halotti hang...*

Sütő szerint ezek a sorok belopták magukat a szívünkbe, és sokáig dajkáltuk magunkban őket. Még Trianon után is! Mondjuk ki végre, hogy valaha igazak lehettek, de már nem azok!

Sütő András ismeretlen könyveiben olyan súlyos kérdések halmozódtak föl, mint Illyés Gyula *Magyarok* című művében s Németh László néhány robbanékony tanulmányában. ☒